

De
eeuwenoude
kunst van
het leven
te genieten

HOE WORD JE EPICURIST?

CATHERINE WILSON

ten have

Terug naar de basis

Het universum is oneindig in het aantal lichamen en in de uitgestrektheid van de leegte. [...] Behalve van deze dingen kunnen wij ons geen vastomlijnd beeld vormen [...] Sommige lichamen [...] zijn samengesteld, andere vormen de elementen waaruit de samenstellingen bestaan. Deze elementen zijn ondeelbaar en onveranderlijk.¹

Epicurus

Er zijn bepaalde deeltjes, wier samenkomst, beweging, plaats, positie, vorm vuren creëren; van plaats veranderd veranderen zij de aard der dingen en zij lijken niet op vuur of enig ander ding.²

Lucretius

Laten we beginnen met een reeks vragen – grote vragen, met verstrekkende gevolgen – waarop de epicurist een welomlijnd antwoord heeft. Is er iets in het universum dat volstrekt onverwoestbaar en permanent is? Zo ja, wat is dat dan? En waarom zou het epicuristische antwoord op zo'n abstracte vraag relevant zijn?

Als we ons afvragen wat écht bestendig is, kunnen we tafels en stoelen, huizen en wolkenkrabbers, pennen en potloden en alle an-

dere voorwerpen die mensen voortbrengen, meteen uitsluiten. Al deze dingen hebben een eindige gebruiksduur, die varieert van een paar maanden tot een paar duizend jaar. Je kunt al deze dingen stukmaken door ze met een breekijzer of sloopkogel te bewerken, of door ze in het geval van pennen of potloden simpelweg doormidden te breken. Aan hun lot overgelaten zullen ze na verloop van honderden of duizenden jaren allemaal tot stof vergaan. We zijn er tot onze ontzetting achter gekomen dat plastic zakken het een verbazend lange tijd uithouden, tot wel duizend jaar op vuilnisbelten, maar uiteindelijk zullen ook zij worden afgebroken onder invloed van licht en hitte, of door chemische stoffen of micro-organismen.

Dat mag zo zijn, maar hoe zit het met natuurlijke objecten als bergen of de oceaan? Die zijn niet zo makkelijk te vernietigen, maar voldoende kernwapens of een extreem grote asteroïde zouden het Himalayagebergte kunnen afvlakken. En te zijner tijd – over honderden miljoenen of een paar miljard jaar – zal al het leven op onze planeet allang zijn uitgestorven. De aarde zal binnen vijf miljard jaar door de zon worden opgeslokt, en ons melkwegstelsel zal instorten.

Hoe zit het dan met de chemische elementen: waterstof, koolstof, uranium enzovoort? Er zijn een heleboel verschillende scenario's over hoe het universum zoals wij dat kennen, aan zijn eind zal komen en alle melkwegstelsels zullen verdwijnen, maar in elk daarvan zullen ook de chemische elementen uiteindelijk vergaan.

Zelfs tijd en ruimte, en de zogeheten elementaire deeltjes, de quarks en gluonen en bosonen, zullen volgens de huidige wetenschappelijke inzichten ophouden te bestaan.

Maar er moet toch zeker wel iets blijven bestaan! Het universum kan nooit aflopen tot níets... zero... totale vernietiging...

Het epicuristische atoom

De oude epicuristen betoogden dat alles in onze ervaring vergankelijk is en op zeker moment zal vergaan. Maar als er eenmaal íets bestaat, zo redeneerden ze, kan het niet zomaar níets worden. Analoog

daaraan kan het complete universum niet uit het niets zijn versche-
nen. Daaruit volgt dat het universum uit *íets* moet zijn voortgeko-
men en dat er altijd iets zal bestaan, ook al vallen de objecten van
onze ervaring nog zo finaal uiteen.

Als zij gelijk hadden – en laten we voorlopig meegaan met hun
redenering – dan moet er nadat alle door mensenhanden gemaakte
objecten, alle geografische kenmerken, alle sterren en planeten ten
onder zijn gegaan en tijd en ruimte zijn verdwenen, *íets* zijn overge-
bleven waarmee een nieuw universum kan worden opgebouwd.

Vanaf het moment dat de mens met filosoferen begon, kwamen
velen tot de conclusie dat het eeuwige ‘iets’ dat al bestond voor het
universum kwam opdagen en dat het in stand kan houden of zelfs
overleven, een intelligent en scheppend wezen moet zijn: een Geest
met een Plan. Scheppingsverhalen zijn er in vele soorten en maten,
maar wat ze allemaal gemeenschappelijk hebben is het idee dat de
wereld een duidelijk afgebakend begin moet hebben gehad en dat ze
door haar Schepper met een duidelijke bedoeling is gemaakt. De
mens had de bijzondere aandacht van deze machtige entiteit, en de
rest van het universum werd geconstrueerd met het oog op de no-
den en kenmerken van menselijke wezens en het grootse plan dat de
Schepper met hen had.

Epicurus verwierp deze aannamen. Hij beweerde juist dat de ele-
menten van het universum eeuwig en ongeschapen zijn. Er is geen
regelende geest of meesterplan bij ze betrokken. In zijn denken over
de wereld wordt de eerste stap gevormd door een proces van ver-
woesting in plaats van creatie.

Verwoesting vindt plaats wanneer de onderdelen van iets, of dat
nu een rots, een huis of een dierenlichaam is, van elkaar worden ge-
scheiden door scheuren, vermalen, stukslaan, hakken, verslijten of
ontploffen. De echt onverwoestbare en permanente dingen die
overblijven na al deze bewerkingen zijn de ‘atomen’ – het Griekse
woord *atomos* betekent ondeelbaar. De epicuristische atomen zijn
de voorlopers van het atoom in de moderne wetenschappelijke zin,
maar dan ietwat anders voorgesteld. Ze zijn gesitueerd in en bewe-

gen door de leegte, de lege ruimte die zichtbare objecten van elkaar scheidt en die zich ook manifesteert in de piepkleine leemten tussen de atomen van verschillende vorm en grootte binnen objecten. Afgezien van de atomen en de leegte waarin ze zich bewegen en bij elkaar komen, samenklonteren en zich verstrengelen, is er niets.

Deze atomen, veronderstelde Epicurus, zijn veel te klein om door mensenogen te kunnen worden waargenomen. Dat er piepkleine onverwoestbare deeltjes bestonden waaruit alles was samengesteld, volgde echter niet alleen uit de zojuist beschreven redenering, maar ook uit alledaagse waarnemingen. 'Een ring aan onze vinger,' zegt Lucretius, 'wordt zelfs dun van het dragen, de drup van water holt een steen uit. [...] Wij zien stenen plaveisel dat onder mensenvoeten is weggesleten.'³ Gedacht werd dat de atomen leken op de dansende stofdeeltjes die je in een straal zonlicht ziet die door een venster naar binnen schijnt. Volgens Epicurus hebben ze verschillende vormen en groottes, maar bezitten ze in het geheel geen kleur, smaak of geur. Ze kunnen in alle richtingen bewegen en hebben geen neigingen afgezien van de neiging om omlaag te vallen, het vermogen om van elkaar terug te stuiteren en het vermogen zich met andere atomen te verstrengelen tot objecten van waarneembare omvang. Regelmatig 'wervelt' een atoom op een onvoorspelbare wijze. Als ze dat niet deden, zouden ze allemaal op een hoop eindigen aan de 'onderkant' van de wereld.

De epicuristen hadden de theorie opgesteld dat de atomen, als ze voldoende tijd kregen, zich zouden samenvoegen tot stabiele patronen. Die zouden meerdere werelden vormen, of *kosmoi*, elk met zijn eigen planten en dieren, zijn eigen sterren en zon. Ze veronderstelden dat zulke werelden voortdurend ontstonden en uiteenvielen, wat dan weer het materiaal verschaft waaruit zich nieuwe werelden vormden.

'Hemel, zee en aarde, rivieren, zon bestaan uit hetzelfde als het graan, een boom, een levend wezen,'⁴ stelt Lucretius, namelijk atomen. Maar als de atomen behalve grootte, vorm en beweging geen andere eigenschappen hebben, hoe kunnen ze dan onze lawaaierige, kleurrijke, geurige en gelaagde wereld voortbrengen? Het antwoord,

legt hij uit, is dat combinaties en rangschikkingen van atomen eigenschappen kunnen aannemen die ze afzonderlijk niet bezitten. Hij verduidelijkt dat met de analogie van letters en woorden.

De 26 letters van het Romeinse alfabet kunnen worden gecombineerd tot ten minste honderdduizend betekenisvolle woorden van de Engelse taal. Sommige taalkundigen beweren dat het Engels misschien wel een miljoen woorden heeft, hoewel niemand zo'n enorm brede woordenschat kan bezitten. En zelfs al uit honderdduizend woorden kunnen miljoenen begrijpelijke, grammaticaal correcte zinnen worden gevormd, die miljoenen gedachten, ervaringen en observaties uitdrukken. Zinnen hebben 'emergente' eigenschappen, die de letters en spaties waaruit ze zijn samengesteld, niet bezitten. Ze kunnen vriendelijk of opruiend zijn. Anders dan afzonderlijke letters kunnen ze informatie overbrengen, overreden, misleiden, handelingen mogelijk maken of een rel ontketenen. Op analoge wijze, stelde Lucretius, kan door te beginnen met combinaties van 'primitieve' elementen met een gering aantal eigenschappen de hele lawaaige, kleurrijke wereld van ervaringen worden voortgebracht

Wat betreft het gezicht en gehoor hingen de antieke epicuristen de interessante theorie aan dat visuele indrukken en geluiden grotendeels functioneerden als geuren. Zoals Lucretius het formuleert: 'Ook allerlei geluiden zweven door de lucht. [...] Vlak bij de zee komt ons de smaak van zout vaak in de mond. [...] Zozeer stroomt er materie weg uit alle dingen en wordt naar alle kanten overal verspreid.'⁵ Wanneer we spek ruiken dat in een andere ruimte wordt gebakken of een vleug van iemands parfum opvangen, kunnen we daaruit afleiden dat minuscule deeltjes bestaande uit nog kleinere atomen van enige afstand onze neus in zijn gedreven. Er stromen eveneens minuscule deeltjes in onze ogen en oren. Wanneer ik een boom zie, dan maakt zich volgens de epicuristen daadwerkelijk een heel dun laagje van gekleurde deeltjes los van de boom dat dan mijn oog binnen zweeft. De dingen om ons heen, veronderstelden zij, scheiden voortdurend zulke laagjes van hun oppervlak af en slijten dus ook, maar ze vullen zichzelf weer aan door deeltjes uit de omgeving te absorberen.

Lucretius merkte op dat het sterk van de omstandigheden en de belichting afhangt welke kleuren we waarnemen. Dat is bijzonder opvallend in het geval van de zee, waarvan de kleur van uur tot uur varieert. Hij trok daaruit de conclusie dat kleur afhankelijk moet zijn van de rangschikking van de atomen in fysieke objecten en vloeistoffen, en ook dat kleur wordt beïnvloed door de lichtval en op zijn beurt onze ogen beïnvloedt. Hetzelfde moet gelden voor geuren en smaken: er komen deeltjes van wat we ruiken en proeven ons lichaam binnen en die worden afhankelijk van waar het om gaat, als aangenaam of onaangenaam ervaren. Hij wees erop dat fysische processen zoals vermalen een donker materiaal als hoorn kunnen veranderen in een wit poeder. Hij trok daar een juiste conclusie uit: voorwerpen hebben geen vaste, permanente kleuren, ook al lijken kleuren betrekkelijk stabiel te zijn. Als ik bijvoorbeeld naar de tomaten op mijn aanrecht kijk, lijken ze elke keer als ik ze zie dezelfde onveranderlijke rode tint te hebben, ongeacht de lichtval. Kunstenaars daarentegen zijn erin geoefend de subtiele verschillen op te merken die van de belichting afhangen.

Tegenwoordig gelooft niemand die het visuele systeem daadwerkelijk heeft bestudeerd dat we voorwerpen zien doordat zich laagjes losmaken van hun oppervlak die via de lucht naar het oog reizen. Ook geloven we niet dat de entiteiten die na een ineenstorting van ons universum resteren, in enig opzicht zullen overeenkomen met stofdeeltjes, maar dan kleiner. Desalniettemin is de epicuristische natuurkunde de voorloper van onze moderne fysica, en als we het spoor van het atoombegrip terugvolgen zien we dat het voor het eerst opduikt in de antieke Indiase en Griekse filosofie. In de scheikunde staat het atoombegrip centraal in de definities van chemische elementen zoals koolstof, goud of uranium, en licht wordt vaak beschreven als een stroom deeltjes, de fotonen. Inmiddels weten we echter dat het chemische atoom zelf weer is samengesteld uit sub-atomaire deeltjes en dat het kan worden gespleten, waarbij dan enorme hoeveelheden energie vrijkomen – een concept dat de epicuristen niet erkenden.

Volgens de epicuristische kosmologie kan niets van alles wat we gewaarworden en ervaren, als permanent worden beschouwd. Wat het universum aangaat waarin we met radiotelescopen en andere instrumenten steeds verder doordringen: dat zal waarschijnlijk nog een paar miljard jaar voortduren voordat het uiteenvalt in zijn elementen of muteert naar een volkomen nieuwe vorm. Toch valt niet uit te sluiten dat een of andere singulariteit, die door onze huidige fysica niet te voorzien is, over twee minuten vanaf nu de totale ineenstorting van ons universum teweegbrengt. Als alle leven dan uit het universum verdwijnt, keert het wellicht nooit meer terug. Of misschien ontstaan en vergaan universa in cycli, waarbij tijd, ruimte en materie telkens opnieuw worden uitgevonden en ze nieuwe en wonderbaarlijke levensvormen voortbrengen, tot intelligente wezens toe.

In de tussentijd is alles wat we zien, aanraken en ons bekend is, niet alleen onderhevig aan verval, maar zal uiteindelijk worden gereduceerd tot zijn onbekende bestanddelen. De einduitkomst, aldus Lucretius, is dat ‘de tijd het materiaal van wat door ouderdom verwijderd is, totaal vernietigt’.⁶ Niets in de natuur of door ons gemaakt houdt stand. Dit geldt voor onze kleren en gebruiksvoorwerpen, die slijten, voor ons lichaam dat zwakker wordt, slap gaat hangen en ten slotte tot stof wederkeert. Het geldt voor wereldrijken, economische systemen en onze relaties met vrienden en familieleden, zelfs voor die welke pas met de dood zullen eindigen.

Maar zolang onze wereld intact blijft, zullen er nieuwe dingen ontstaan naargelang de elementen bewegen, op elkaar inwerken en zich samenvoegen. Nieuw leven vervangt het oude met de geboorte van kinderen en kleinkinderen: ‘Venus [leidt] mens en dier terug naar het licht des levens.’⁷ We bouwen nieuwe huizen in nieuwe stijl, naaien nieuwe kleren en bedenken nieuwe muziekgenres, kunststijlen en staatsvormen. We accepteren – soms meer en soms minder van harte – de veranderingen in onze relaties en de vorming van nieuwe. Lucretius concludeert: ‘Zo gaat wat sterfelijk blijkt niet helemaal verloren dankzij vereffening van de natuur die weigert dat ook maar iets ontstaat als niet iets anders doodgaat.’⁸

Atomisme: drie consequenties

De epicuristen trokken uit hun visie op de aard van de werkelijkheid een aantal belangrijke conclusies. Om te beginnen realiseerden ze zich dat de wereld van de ons vertrouwde dingen – tafels, stoelen, planten en dieren, poelen en vijvers – met al haar kleuren, geuren en geluiden een verschijning is. En hoewel alles behalve het atoom vergankelijk is, zijn sommige dingen stabiel en van langere duur dan andere. Organismen en rotsen zijn stabiel in vergelijking met zeepbellen of kaartenhuizen.

Als we dit perspectief overnemen, dan zien we in dat de voorstelling van wat wij werkelijkheid noemen, afhangt van de waarnemer, die niets meer is dan een samenstel van atomen (of hun moderne equivalent). Als gevolg van het feit dat wij mensen in onze constitutie voldoende op elkaar lijken, nemen wij allemaal ongeveer dezelfde tafels en stoelen, planten en dieren, vliegtuigen boven ons hoofd, zeilen in de verte, rode en groene stoplichten waar wanneer die op een geschikte afstand van ons zijn en onze ogen normaal functioneren. En als gevolg van het feit dat menselijke lichamen voldoende van elkaar verschillen, zijn we het oneens over welke gerechten, kleurencombinaties en parfums aangenaam zijn. Maar de visuele wereld van een adelaar of een panter, de geurenwereld van een hond of die van een hagedis die een kadaver op mijlen afstand kan ruiken, moet van de onze verschillen, voor zover hun lichaam en hun zintuiglijke organen bestaan uit anders samengestelde deeltjes. We moeten ervoor oppassen de menselijke waarneming op te voeren als een soort algemene standaard, waarbij andere dieren meer uitgebreide of juist gebrekkige versies van onze waarnemingsvermogens zouden bezitten.

Individuele verschillen kunnen een heel uitgesproken karakter krijgen wanneer ze gekoppeld zijn aan de *waarden* – positief of negatief – die we in objecten, situaties en gebeurtenissen ‘zien’ of bij ze vinden ‘horen’. We geloven dat rijpe aardbeien echt rood en echt verrukkelijk zijn, en dat moord met voorbedachten rade voor financieel gewin echt verkeerd is. Toch kunnen we alleen tot zulke stel-

lige oordelen komen omdat bepaalde constellaties van deeltjes, die samengevoegd zijn tot aardbeien of op een bepaald moment de pixels op een televisiescherm of de letters in een krantenartikel vormen, min of meer hetzelfde effect uitoefenen op verschillende menselijke zintuigstelsels en geesten.

Wanneer we het niet eens zijn over onze waarnemingen of morele oordelen, is de reden daarvoor niet moeilijk te vinden. We zijn soortgelijk maar niet identiek, en de wereld presenteert zich aan ieder van ons op een iets andere manier. Trek daaruit alsjeblieft niet de overhaaste conclusie dat een epicurist een relativist moet zijn die denkt dat ieders oordeel even goed is als dat van ieder ander wanneer het gaat om kwesties van smaak of moraal. Het epicuristische standpunt over het vraagstuk van het relativisme is in werkelijkheid veel subtieler.

Als we nog even terugkomen op het thema van de atomaire werkelijkheid, dan wijst het besef dat alles broos is en na verloop van tijd stuk zal gaan ons in twee richtingen. Ten eerste zou het ons niet moeten verbazen dat onze wijnglazen breken, onze huizen bouwvallig worden, de koersstijgingen op de beurs stokken en onze relaties op de klippen lopen. Een gewaarschuwd mens telt voor twee. Tegelijkertijd kunnen we het waarderen dat sommige dingen en situaties in staat zijn de tand des tijds langer te doorstaan, ofwel doordat ze zoals rotsen groot, hard en schokbestendig zijn, ofwel doordat ze zoals het zachte menselijke lichaam en zoals sommige relaties, zichzelf 'van binnenuit' kunnen repareren.

De epicurist erkent dat de neiging om uiteen te vallen is ingebouwd in de aard der dingen. In het besef van dit gegeven beschermt, repareert en herstelt zij wanneer dat in haar macht ligt, terwijl zij het onvermijdelijke aanvaardt wanneer dat niet zo is. Bovendien erkent zij dat de toekomst waarlijk open en onvoorspelbaar is. We weten niet welke combinaties zich zullen voordoen of welke toevallige 'wervelingen' een broos evenwicht zullen verstoren en een plotselinge ommekeer teweegbrengen. De epicurist verwacht dat de toekomst voorspelbaar en stabiel is op gebieden waar ervaring en wetenschap dat hebben aangetoond, maar ze is altijd op verrassingen voorbereid.

‘Ik kan voor mijn lezers niet alle problemen van het moderne leven oplossen, maar ik hoop dat mijn boek je zal helpen aan een raamwerk om niet alleen prettig en gelukkig te leven, maar ook op een verantwoorde en zinvolle manier.’

Hoe word je epicurist? is een introductie in een nogal vergeten oud-Griekse filosofie, ontstaan uit de observaties en ideeën van de Atheense filosoof Epicurus. Volgens de epicuristen is het ware en het goede leven voor iedereen bereikbaar. Veel menselijk lijden wordt veroorzaakt door een verkeerd beeld van de wereld. Onze angsten en problemen verdwijnen zodra we het hier en nu omarmen en genot en plezier serieus nemen. Catherine Wilson laat zien hoe dit zinnelijke denken uit de Oudheid ook de levens van moderne mensen kan veranderen.

Catherine Wilson is als filosoof verbonden aan het Graduate Center van de City University van New York. *Hoe word je epicurist?* is haar eerste boek dat in het Nederlands verschijnt.

